

Podstawy metodyczne opracowania

Odbywające się od wieków pielgrzymki na Jasną Górę i ich skala skłaniały do podejmowania prób badania tego ruchu z różnych punktów widzenia. Jest rzeczą oczywistą, że dominują opracowania związane z religijną stroną jasnogórskich pielgrzymek. Dla potrzeb niniejszego studium wykorzystano z tej grupy zwłaszcza te prace, które wiązały się z tym, co umownie możemy nazwać „teologią jasnogórskiego pielgrzymowania”, zwłaszcza pieszego. W pierwszym rzędzie chodzi tu o prace takich przedstawicieli wspólnoty paulińskiej, jak: R. J. Abramka, Z. S. Jabłońskiego, J. Nalaskowskiego, J. Pacha, J. Tomzińskiego. Znaczącą grupę stanowią studia historyczne dotyczące dziejów Sanktuarium i pielgrzymek, szczególnie autorstwa Paulinów Z.S. Jabłońskiego i J. Zbudniewka. Wiele tych prac było publikowanych w jasnogórskich periodykach „Studia Claromontana” (rocznik) oraz „Jasna Góra” (miesięcznik). Stosunkowo często podejmowano próby prezentacji Sanktuarium z punktu widzenia historii sztuki (zwłaszcza prace J. Golonki OSPPE). W okresie międzywojennym zaczęto podejmować studia dotyczące relacji między ruchem pielgrzymkowym na Jasnej Górze a strukturą przestrzenną miasta. Problematyka ta była w kręgu zainteresowań badawczych Studium Turyzmu UJ (1936-1939), pojawiły się też próby opracowania czegoś w rodzaju planu regionalnego Częstochowy, który został opublikowany dopiero po II wojnie światowej¹. Panujący od 1945 roku system komunistyczny praktycznie uniemożliwiał systematyczne prowadzenie tego typu badań naukowych. Pewną próbę właściwego ukazania Jasnej Góry w organizmie miejskim Częstochowy podjął J. Braun². Bardzo nowatorskim było *Studium ruchu turystycznego i pątniczego w Częstochowie*, opracowane w 1983 roku w Wojewódzkim Biurze Projektów w Częstochowie przez zespół pod kierunkiem U. Adamus [Gospodarek]. Niestety nigdy nie zostało ono opublikowane, a wręcz można odnieść wrażenie, że jest w ogóle zapomniane.

¹ E. Usakiewicz, *Częstochowa w obliczu zagadnień regulacyjnych*, Częstochowa 1947, „Ziemia Częstochowska” T.3, z.3.

² J. Braun, *Częstochowa, rozwój urbanistyczny i architektoniczny*, Warszawa 1979; J. Braun, *Związki ekologiczne Jasnej Góry z Częstochową*, „Studia Claromontana” 2:1982.

Nasilający się w ostatnich dwóch dziesięcioleciach ruch pielgrzymkowy, a także zmiana systemu politycznego sprawiły, że badania jasnogórskich pielgrzymek wyraźnie się zintensyfikowały. Pojawiły się pierwsze próby nakreślenia międzynarodowej rangi jasnogórskiego ośrodka pielgrzymkowego³. Ruch pielgrzymkowy został też objęty badaniami innych problemów, obejmujących — w mniejszym lub większym zakresie — również zagadnienia związane z pątnictwem. Do takich należą przede wszystkim badania dotyczące turystyki. Wymienić tu należy zwłaszcza wyniki badań prowadzonych przez Instytut Turystyki⁴. Studia z tej dziedziny zamyka opracowanie autorów wykonane w ramach Programu Phare Wspólnoty Europejskiej⁵.

Inną grupę opracowań stanowią koncepcje planistyczne, wśród których istotne miejsce zajmują: studium zagospodarowania przestrzennego województwa częstochowskiego⁶ oraz perspektywy rozwoju funkcji turystycznej⁷.

Analiza i ocena dotychczasowych opracowań dokonana przez autorów wskazała celowość syntetycznego ukazania jasnogórskich pielgrzymek w przestrzeni miasta i regionu Częstochowy w stanie istniejącym, a także w ujęciu historycznym. Autorzy uznali za przydatne przedstawienie tej problematyki w formie studium przy założeniu wykorzystania istniejącego dorobku publikowanego i opracowań niepublikowanych, a w tym materiałów zebranych do autorskiego *Studium turystycznego* z 1997 roku.

W niniejszej pracy zarysowano parę nurtów, które wymagały zastosowania nieco odrębnej metodyki.

Część historyczną dotyczącą rozwoju funkcji pielgrzymkowej oraz oceny miejsca Częstochowy i Jasnej Góry w systemie ośrodków pielgrzymkowych świata, Europy i Polski oparto na istniejących pracach publikowanych. Natomiast część dotyczącą pielgrzymek w przestrzeni miasta i regionu opracowano bazując na artykule D. Ptaszyckiej-Jackowskiej, A. Jackowskiego i U. Gospodarek pt. *Piesze pielgrzymowanie na Jasną Górę* („Peregrinus Cracoviensis”, z. 6), będącym podsumowaniem wykładu wygłoszonego w ramach Konwersatorium Pielgrzymkowego w Instytucie Geografii UJ 15 stycznia 1998 roku. Zarówno w wykładzie, jak i w artykule posłużono się niektórymi materiałami ze *Studium turystycznego* (1997).

³ Z. S. Jabłoński, *Jasna Góra jest w Europie*, [w:] *Tyś wielką chlubą naszego Narodu*, Częstochowa-Jasna Góra 1991; A. Jackowski, *Jasna Góra międzynarodowe centrum ruchu pielgrzymkowego*, Częstochowa 1996; A. Jackowski (red.), *Jasna Góra światowe centrum pielgrzymkowe*, Kraków 1996. „Peregrinus Cracoviensis” z.3.

⁴ *Uwarunkowania i kierunki turystycznego rozwoju miasta Częstochowy*, oprac. zespół pod kier. J. Łaciaka, Warszawa 1993, maszynopis; W. Bartoszewicz, A. Jagusiewicz, J. Łaciak, *Ruch przyjazdowy w Częstochowie i jego obsługa*, Warszawa 1996 maszynopis; W. Bartoszewicz, J. Łaciak, *Wielkość i struktura ruchu pielgrzymkowego i turystycznego w Częstochowie*, „Problemy Turystyki” vol.17, 1994.

⁵ D. Ptaszycka-Jackowska, A. Jackowski, *Studium turystyczne* do „Studium transportowego miasta i regionu Częstochowy”, Kraków 1997. Studium to zostało wykonane w ramach programu Phare Wspólnoty Europejskiej, w którym kontrahentami byli: BCEOM - Societé Française d'Ingénierie, Scott Wilson Kirkpatrick oraz Zakład Usług Technicznych Budownictwa Ogólnego „Profil” Sp. z o.o. w Warszawie.

⁶ *Studium zagospodarowania przestrzennego województwa częstochowskiego. Diagnoza stanu*, Częstochowa 1996, Wojewódzkie Biuro Planowania Przestrzennego w Częstochowie.

⁷ *Założenia funkcjonowania turystyki w świetle rozwoju Częstochowy w perspektywie roku 2000*, Częstochowa 1996, Wydział Sportu i Turystyki Urzędu Miasta.

Niewątpliwie największym problemem metodycznym było i jest uzyskanie danych, które pozwalałyby na prezentację wielkości ruchu pielgrzymkowego, zwłaszcza w tak wielkim ośrodku, jakim jest Jasna Góra. Zarówno bowiem w Sanktuarium, jak i w placówkach rządowych i samorządowych Częstochowy nie są prowadzone systematyczne pomiary i rejestry ruchu pątniczego jako takiego, czy też w ogóle przyjazdów turystycznych. Ojcowie Paulini rejestrują zaledwie 20% ogółu pielgrzymów, przede wszystkim przybyłych w pielgrzymkach pieszych i w znaczniejszych grupach zorganizowanych. Pozostałe wielkości są podawane ogólnie na podstawie szacunków opartych o liczbę wydawanych Komunii świętych⁸. W 1995 roku zespół Instytutu Turystyki w Warszawie przeprowadził badania ruchu turystycznego w Częstochowie (W. Bartoszewicz, A. Jagusiewicz, J. Łaciak, 1996). Jednak zakres i sposób badań nie stanowią wystarczającej bazy do scharakteryzowania tego zjawiska w mieście.

Autorzy *Studium turystycznego* (1997) stanęli przed koniecznością podania różnych parametrów ruchu pielgrzymkowego w Częstochowie, które były potrzebne jako dane wejściowe do będącego w opracowaniu *Studium transportowego ...* miasta, ukończonego pod koniec 1997 roku. Wymagało to stworzenia bazy danych, które w drodze przetworzeń mogłyby posłużyć do ustalenia niezbędnych wielkości. W celu zrealizowania tego założenia przyjęto następujące kroki postępowania:

- wykorzystanie dostępnych danych,
- opracowanie obrazu ruchu pielgrzymkowego ze szczegółowością odniesioną do wszystkich dni w skali roku.

Ten stopień szczegółowości podyktowany został dziennymi zapisami dostępnych danych cząstkowych⁹, możliwością dokonywania korelacji między wielkością ruchu pielgrzymkowego a pojemnością bazy noclegowej, ułatwieniem dyskusji nad dziennymi wielkościami ruchu z konsultantami¹⁰. Ponadto uznano, że zbudowanie takiego szczegółowego, czytelnego obrazu ruchu pielgrzymkowego pozwoli na jego łatwą weryfikację i korektę na podstawie dalszych obserwacji czy pomiarów.

W opracowaniu obrazu ruchu wykorzystano wszystkie dane udostępnione przez Klasztor Jasnogórski, odpowiednie wydziały Urzędu Miasta i Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie oraz materiały z wieloletnich badań prowadzonych przez Zakład Geografii Religii Instytutu Geografii UJ. Wykorzystano także doświadczenia Lourdes w zakresie opracowywania dziennej statystyki pątników oraz własne badania i obserwacje dokonane przez autorów.

⁸ Problem statystyki ruchu pielgrzymkowego nurtuje wszystkich badających to zjawisko. Już w XIX wieku przyjął się zwyczaj określania wielkości tego ruchu na podstawie liczby wydawanych Komunii św. Na tej podstawie dokonano między innymi klasyfikacji ośrodków pielgrzymkowych Monarchii Austro-Węgierskiej. Ten wskaźnik służy do określania przybliżonych wielkości ruchu pątniczego również dzisiaj. Z obszaru Polski dość przytoczyć przykład Kalwarii Zebrzydowskiej czy Tuchowa. Powszechnie stosują go sanktuaria niemieckie czy austriackie.

⁹ Dzielne zapisy dla części ruchu pielgrzymkowego są prowadzone od lat przez O. dr. Jerzego Tomzińskiego OSPPE.

¹⁰ Stałych konsultacji udzielał Podprzeor Jasnej Góry O. dr Jan Pach OSPPE, a w weryfikacji ustaleń uczestniczyli także inni Ojcowie Paulini.

Obraz ruchu pielgrzymkowego opracowano dla roku 1995. Wybór ten uwarunkowany był przede wszystkim faktem, że w momencie przeprowadzania badań (przełom 1996/1997) tylko dla tego roku można było uzyskać możliwie najpełniejsze dane, a podawane przez Klasztor wielkości ogólne nie odbiegały od przeciętnych. Niektóre dane w niniejszej pracy uzupełniono o materiały z lat 1996 i 1997.

Wielkości ilustrujące ruch pątniczy według dni 1995 roku zawarte są w aneksie 1 do niniejszej pracy. Zamieszczone tam dane mają dwojaki charakter. Są to:

- wielkości rzeczywiste,
- wielkości szacunkowe, ustalone przy zastosowaniu metody kolejnych przybliżeń.

Wielkości rzeczywiste odnoszą się do **osób przybywających** na Jasną Górę w pielgrzymkach pieszych i innych grupach **zarejestrowanych** przez Klasztor¹¹. Natomiast oszacowano liczbę osób **nieregistrowanych**, przybywających na Jasną Górę w grupach i indywidualnie. Liczbę tych pątników określono biorąc pod uwagę własne badania autorów i oceny Ojców Paulinów oparte na obserwacji ruchu. Uwzględniano przy tym okresy świąteczne, różnice między dniami tygodnia, między tygodniami, miesiącami, porami roku.

Część osób przybywających na Jasną Górę nocuje i pozostaje na dzień następnym lub na parę dni. Wpływa to na frekwencję pielgrzymów w danym dniu¹². W niektórych okresach frekwencja znacznie przewyższa liczby osób przybywających, co ma istotne znaczenie dla organizacji i obsługi ruchu pielgrzymkowego. **Skalę frekwencji** ustalano również w wielkościach rzeczywistych na podstawie informacji o noclegach poszczególnych grup **rejestrowanych** oraz na podstawie szacunków odnośnie osób **niezarejestrowanych**. W tym ostatnim przypadku pomocne były orientacyjne dane o stopniu wykorzystania miejsc noclegowych w rejonie Jasnej Góry.

Sposób ustalania wielkości ruchu spowodował, że w niektórych przypadkach dokonano niezbędnych zaokrągleń liczb do pełnych wartości.

Taki szczegółowy obraz ruchu pielgrzymkowego na Jasnej Górze został przypuszczalnie sporządzony po raz pierwszy. Ze względu na skalę zjawiska objętego szacunkiem, obraz ten można określić jako przybliżony, w pewnej mierze hipotetyczny. Zawarte w nim wielkości powinny być poddane weryfikacji i korektom, co wymaga wprowadzenia na Jasnej Górze stałych pomiarów i obserwacji. Jednak nawet dane uzyskane w wyniku pomiarów mogą być obarczone błędem, chociażby ze względu na to, że część pielgrzymów parokrotnie w ciągu dnia wchodzi na Jasną Górę celem wzięcia udziału w różnych nabożeństwach (msze święte, odsłonięcie i zasłonięcie Cudownego Obrazu, Apel Jasnogórski) czy zwiedzania poszczególnych ekspozycji.

¹¹ Dane odnośnie pielgrzymek pieszych i innych grup były publikowane w formie kalendarium w kolejnych numerach miesięcznika „Jasna Góra”, redagowanego i wydawanego przez Klasztor.

Dane odnośnie pielgrzymek pieszych przychodzących przed uroczystościami 15 i 26 sierpnia zostały zweryfikowane materiałami uzyskanymi w Wydziale Spraw Obywatelskich Urzędu Wojewódzkiego, który ze względu na wielkość ruchu i potrzebę jego regulowania uzgadnia daty i godziny przyjazdu grup do Częstochowy oraz trasy przejścia przez miasto.

¹² Pod pojęciem „frekwencja” rozumie się sumę osób przybywających w danym dniu na Jasną Górę oraz osób, które przybyły w dniach poprzednich, nocowały i odwiedzały kilkakrotnie Jasną Górę.

Najpełniejsze dane zebrano o pieszym ruchu pielgrzymkowym. Szczególnie cenną — obok kalendarium OO. Paulinów — stała się dokumentacja Wydziału Spraw Obywatelskich Urzędu Wojewódzkiego w Częstochowie, związana z procesem uzgadniania wejść do Częstochowy grup pieszych pielgrzymów. Dokumentacja ta zawiera następujące informacje (oprócz cytowanych w przypisie 11): wielkość grupy (pielgrzymki), organizator, miejsce ostatniego — przed wejściem do miasta — noclegu, środki transportu planowane do wykorzystania w drodze powrotnej. Szeregiem danych z tej dokumentacji autorzy posłużyli się przy charakterystyce innych — niż wielkość ruchu — cech pieszych peregrynacji. Są one umieszczone w aneksie 2.

W ostatniej części niniejszej pracy podjęto próbę zarysowania mocnych i słabych stron Częstochowy i jej regionu w obsłudze ruchu pielgrzymkowego oraz wskazania szans i zagrożeń dla dalszego rozwoju przyjazdów pątników. Część materiałów zaczerpnięto ze *Studium turystycznego* (1997), a szczególnie przydatna była dokumentacja uzyskana w wyniku specjalnie zorganizowanych warsztatów. Odbyły się one w Częstochowie zimą 1997 roku, a uczestniczyli w nich reprezentanci zainteresowanych instytucji. Warsztaty były prowadzone według scenariusza i kwestionariusza zaproponowanych przez autorów.

W opracowaniu autorzy poświęcili specjalną uwagę wzbogaceniu treści o część graficzną, która powinna przybliżyć Czytelnikowi prezentowane zagadnienia.

